

PULA IMVUILA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

TSHITWE
2018

Batho, setswalle le kgatelopele

Batho ba bang ba dumela hore dihwai di phela bophelo bo kgutsitseng di ntse di potapota mapolasing a tsona le ho se-betsa butlebutle nakong ya dihla – empa hoo ke ho opa kgomo lenaka!

Temo e fetohile e le ka nnete. Matsatsing a kajeno temo ke mokgwa o nkileng sejwale-jwale haholo, o itshetlehileng ka dithekno-loji tse ntjha le ditaba tse potlakang ka motsotso. Hona ho baka kgatello e kgolo tikolohong ya motho ha eba a sa e laole hantle.

Dihwai di tshwanetse ho rwala dikatiba tse ngata

Re ka re letsatsi le letsatsi sehrai se tla rwala dikatiba tse ngata ka ha ka bosona ke setsebi sa

tsa mobu, setsebi sa meroho, setsebi sa tokiso ya metjhine, setsebi sa dinaledi, hammoho le rakkwebo. Re ka re, hape ke setsebi sa bophelo bo bottle, sa boipaballo, manejara wa dikamano mesebetsing le setsebi sa dijhelete. Sehwai ke setsebi se ka seholohong sa Phethahatso le Setsebi se ka seholohong sa Ditjhelete...mmoho le setsebi ho tsa dithekiso le manejara wa dipapatso. Sehwai ke CEO le CFO ya kgwebo e mahlakore a mangata tikolohong e dulang e fetoha. Dintshetsopele tse ntjha, mekgwa e metjha le melawana e metjha... kaofela di shebane le yena letsatsi le letsatsi. Ke ka hoo, ho leng bohlkwa hore dihwai di dule of HOKA-HANE le marangrang ao se ka balehelang ho ona ho furmana tshehetso, ntshetsopele ya boitsebelo le kwetiso. Hona ke nnete ya mmakoma ho sehwai SE SENG LE SE SENG, eseng feela dihwai tse ntseng di thuthuha!

03

06

08

10

Koranta ya Grain SA ya
bahlahisi ba ntseng ba hola

Bala ka hare:

02 | A re thuseng ka ditshitso tsa rona

04 | Manejara wa profeshene polasing

09 | Diserele tsa mariha di atametse...

NKGONO JANE O RE KUMELA TSENA...

Ha eba o sehwai mabatoweng a pula tsa mariha (Kaapa Bophirimela), re tshepa hore o kgonne ho kotula dijothollo tsa hao ntle le tshenylo e kgolo ya moya le pula. Ha eba o sehwai mabatoweng a pula tsa lehlabula, re tshepa hore o kgonne ho jala ka katileho sejothollo sa hao se hlahlamang, le hore bokgoni bo teng ba sejothollo se setle, mmemekotla e tla ba disabusabu.

E nngwe ya diphephetso tseo re tadiamaneng le tsona ke molemo kapa phaello temong ya sejothollo – ditjeho tsa tse kenngwang mobung di dula di phahama le hoja theko ya tseo re di hlahisang e sa phahame ho kgotsofatsang mefufutso ya rona. Hona ke qholotso e shebaneng le dihwai kaofela, e leng tse hlahisang ho lekaneng feela ho iphedisia, balemipotlana, dihwai tse tswelang pele le dihwai tsa makgonthe tsa bahwebi. Hore re hlahise hlooho, re tlameha ho ba dihwai tse hlahlwia – re tshwanetse ho lomahanya meno hore ditjeho tsa rona di nne di be tlase ka moo ho kgonahalang ka teng, le ho eketsa tlhahiso ya rona le ho tiisa hore re fumana poreisi e ntle ya tseo re di hlahisang. Hona ha se ntho e bonolo.

Le ha ho le jwalo, rona dihwai re lehlononolo hobane eng kapa eng e etsahalang lefatsheng, batho ba hloka dijo tseo ba di jang, le diaparo tseo ba di aparang, mme bahlahisi ba tseo kaofela ke rona dihwai – ntle le rona, bareki ba mohaung wa rona, ha ho seo ba ka se etsang. Ho nahana ka mokgwa wa ho nahanelo pele ke yona taba ya sehllooho – re ka jala eng eo batho ba ikemiseditseng ho e reka ka theko e re dumelang hore re dule re ntse re le dihwai? Na mohlomong ho teng dijothollo tse ding tseo re ka nahangan ho di hlahisa, tseo re ka kgonang ho hlahisa mefuta e fapaneng ya tsona le ho qoba ho ipeha tsietsing? Rona batho re kgotsofalla ho dula re etsa ntho e le nngwe eo esale re twaetseng ho e etsa – empa ha re etsa jwalo, qetellong sephetho se tla dula se ntse se le jwalo ka maoba le maobane.

Re tshwanetse ho sheba dintho tseo seijhaba sa selehae se di hlokang, tse hlakweng ke mebaraka ya rona ya naha, hammoho le yona mebaraka ya matjhaha. Hang ha re se re tseba tseo re ka di rekisang, jwale re tshwanetse ho tsepamisa maikutlo tabeng ya ho di hlahisa le ho etsa phaello ka tsona. Sepheo sa phaello se bohlokwa hobane ka ntle ho phaello, re ke ke ra kgona ho tswela pele ka temo, mme re tla iphumana re ntse re fatela morao, ho se nko ho tswa lemina.

Mona Afrika Borwa, matsatsi a phomolo ya Keresemese ke a lehlapahahaha le leholo selemong ho dihwai tsa dijothollo tsa lehlabula (poone, soneblomo, matokomane, dinawa tsa soya) – re sitwa ho kgefutsa mesebetsing le ho natefelwa ke matsatsi ana a phomolo. Nako ena ya selemo e hloka mai-kutlo ohle a rona – ho batlana le mahola le dikokwanyana, ho fafatsa mahola, ho ala manyolo masimong, ho boela re jala dijothollo hape (ha eba ho hlakahala). Ha eba re sa sebedise nako ena hantle, re ke ke ra fumana monyetla hape, mme re tla tshwanelo ho emela selemo se tlhang hape.

Ho lona ba seng ba entse merero ya mesebetsi ya selemo se tlhang, le ka nna la kgfutsa hanyane, la phomola le ba malapa a lona. Re le Sehlopha sa Ntshetsopele ya Molemi sa Grain SA – re le lakaletsu sehlia sa mahlonolo a Keresemese le Ditakaletso tse Molemo tsa 2019. Mahlonolo! Di tswale mafahla!

A re thuiseng ka DITSHITSO TSA RONA

Mehleng ya kajeno dintho di etsahala ka potlako hoo re sitwang ho kgema mmoho. Re kopana le tse jwalo re le dihwai haholoholo nakong ya ho jala le ya ho kotula.

Ke taba ya ho tsamaisa ntho e le e nngwe ka tatelano, ka mora hora tse telele tsa ho fufulelwa ka thata. Ho jwalo feela le ka Grain SA. Le ha ho le jwalo, ho bonahala eka ha se feela nakong ya sehlia se itseng, empa ke poata le selemo kaofela.

Kgang yohle mabapi le ho nka mobuntle le dithaphiso e nnile ya ba jwalo. Re ne re matha, re potapota hohle mona, re ipata ka mora dinnete le ho nahana. Le ha ho le jwalo, dingangisanong tsena kaofela re fumane jwalo ka batho ba kelello di phodileng, batho bao ho ka ngangisanwang le bona, batho ba kgemang mmoho ponelopeleng e le nngwe ya Afrika Borwa.

Le hoja re tswa maermong a fapaneng le nalaneng tse fapaneng, kaofela re lemohile tlhoko ya ntjhafatso e potlakileng, bohole re lemohile dikgaello tsa mehla ya kajeno, empa bohole re bona ho le bohlokwa ho fa motho e mong le e mong monyetla wa ho ba le thepa eo e leng ya hae, mmoho le tshiretso ya ditokelo tsa motho eo.

Puisanong ya moraorao tjena mabapi le Naha mane Bela-Bela boikemisetso ba dihwai le merero ya ntlfatso, e leng tse ileng tsa hlahiswa, di ile tsa mmakatsa, nna le ba neng ba le moo. Mehato eo batho ba e nkileng ho thusa batho ba bang ke ntho e ileng ya mmakatsa haholo. Hammoho le phapang e bonahetseng ka hara ditjhhabana tsa rona.

Ntlha e bonahetseng ho bohole nakong yohle ya kopano ya seboka, le ha ho le jwalo, e bile ka moo Modimo o ba tataitsitseng ka teng diqetong tsa bona, kapa ka moo Modimo o ba bontshitseng ka teng ho fumana balekane ba nepahetseng, kapa ka moo Modimo o ba bontshitseng ka teng se hlokalang. Letsoho la Modimo le ne le hlakile ho tsena tsohle.

Ha motho o sheba morao, kgang ena yohle, le ka moo dintho di qadileng ka teng ho fetoha ho tloha mahareng a Phupjane, ke hore tlhaloso e nngwe feela. Modimo ke Wona o tshwereng taolo. Ha motho a ntse

Jaco Minnaar

a thuisa ka taba tsena, ha a ntse a bona tse etsahalang, le ka moo Modimo o sebedisang batho le metheho (diinstitushene) ka teng ho tataisa le ho aha bokamoso kaofela ba Afrika Borwa, motho o a hlollwa.

Ho 1 Bathesalonika 5 temaneng tsa 16 - 18, Morena o re re thabeng ka mehla ho Yena, re se phetse ho rapela le ho leboha dinthong tsohle. Bophelong bona bo potlakileng, re lebala ho ithabela Moreneng. Re lebala ho mo leboha le ho ela hloko tsohle tseo a re etseditseng tsona, le mahlonolo ohle ao re a amohelang ka boikokobetso.

Nakong ena ya Keresemese, eka re ka sebedisa nako ho nahansisa ka moo A re hlohonolofaditseng ka teng ka mekgwa e mengata, ho tse bohloko le tse monate, mme eka re ka lelekisa mosebetsi oo re o filweng ka Pauluse!

Eka o k aba le nako ya mahlonolo le metswalle ya hao le lelapa la hao. Eka o ka thuisa tsena tsohle le ho nyakkala. Eka o ka o ntjhafatsa selemong sena se tlhang, mme lesedi la Hae le o kganyetse!

**Ditaba tsena re di kumelwa ke Jaco Minnaar,
Modulasetulo: Grain SA. Ho fumana lesedi le
batsi romella e-meile ho jaco@compuking.co.za.**

01 Batho, setswalle le kgatelopele

Setswalle se tla dula e le karolo e hlokahalang ya mosebetsi wa hao wa temo. Le yena Bill Gates o ananela bohlokwa ba kaho ya kgwebo motheng wa ho kgothaletsa setswalle sa tshebedi-sano. O dumela hore katileho ya hae e bile ka ho **otloloha ka ho potapotwa ke batho ba sebele** ba mo thusitseng ho theha motheho o tiileng le ho mo phahamisa ka potlako. Ha o ikamahantse le batho ba bang, o nahana hantle kelellong. Gates o boetse o re o ile a batla **batho ba neng ba mo opela mahofi matleng a hae le ho mo tshehet-sa mefokolong ya hae.**

Ha se ntho e etsahalang hore o lebelle hore o tla ba le boitsebelo BOHLE bo hlokahalang ho kganna tsa temo. Kgetha ka hloko batho ba o tshe-hetsang. Bokella batho pela hao ba o tshehetsang, bao wena o ba tshepang. Etsa hore ba dule ba ena le boikarabelo.

Hobaneng o aha dikgokahano?

Dikgokahano ke mokgwa o moholo wa ho fapanyetsana lesedi le ba bang, le ho ba mmoho le bona, ho ithuta le ho hokahana le dihwaimmoho tse ding. Empa dikgokahano di boetse di atolosa dikamano le beng ba thepa: Sehwai se hokahana le diinsti-tshene tsa ditjhelete, tse kang dibanka le ba agri-business (ba dikgwebo temong), barekisi ba tse kenngwang mobung, ba dipeo le dikhemikhale le dihwai tse ding. O tla lebella dikeletso ho bomang? O tla lebella ho tataiswa ke mang? O tla hloka mang dikamanong tse ntle tsa mosebetsi? Bana ke bona 'metswalle' ya hao.

Setswalle se bolela = ho sebetsa mmoho ho fihlella sepheo se le seng

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi le boetse le na le setswalle le dihwai tse ngata tse tswelang pele. Sepheo sa bohole ke ho thusa dihwai ho tshwara temo ka mokgwa o tshwarellang le ho hlahisa kuno e phahameng ka mekgwa e metle ka ho fetisia. Lenaneo le radiwe ka hloko ho bopa tikolohya dihwa tse ithutang haholo le ka potlako.

Re fa dihwai menyetla e mengata ho hokahana le ho ithuta tse ngata:

- Sehlopha sa Boithuto ke sa bohlokwa lenaneong la ntshetsopele. Ke hona moo re kopanang teng le dihwai tse ntjha, moo dihwai di ithutang teng hore ruri re na le thahasello ya ho di thusa tikolohong e kgutsitseng.
- Lenaneo le Tswetseng pele la Tshehetso ya Sehwai le raletswe dihwai tse leng tseleng ya temo ya kgwebo. Batataisi ba hlwahlwa ba eme pela dihwai tsena le ho di fa tshehetso.
- Bukana ya Pula Imvula ke sesebediswa sa bohlokwa se hasang lesedi le batsi la ditaba. Melaetsa ya bohlokwa e fetisetwa ho dihwai le ho di fahlolla ka tse ngata. Re tshepa hore melaetsa ya leqhetswana lena e fihlella ditsebe tse ngata, mme le kenya tjheceso dihwa tsa ka moso.

Phapanyetsano ya ditaba, ho kopana le ba bang, ho ithuta le ho hokahana le dihwaimmoho.

- Dithuto tsa kwetiso di hlophisiswe ka ho qolleha ho fa dihwai boitsebelo ba dintho tse itseng moo re lemohang kgaello e leng teng. Dithuto e bile tsa tsebo le tse hileng di etswang ka matsoho. Tsena di etswa ho tiisa hore boithuto bo fela bo fupere moelego le molemo. Sepheo sa rona ke ho fa setho ka seng tikolohya e se tshehetsang, hammoho le monyeta wa ho ithahlalla hantle hore ha dihwai di kena temong, di kene ka sefutho di rupelletswe ruri.

Motho o theha marangrang a setswalle jwang?

Setswalle ke tshebetso e habedi. Ho tlamehile ho ba le tlhomphano pakeng tsa batho ba babedi. Le hoja le ke ke la dumellana ka mehla nthong e nngwe le e nngwe. Ha ho setswalle se bang teng ho ya ho ile – se seng se qobellwa ho ba teng ka lebaka la sehla se itseng. O tla lemotha hore ha se ka mehla setswalle se sebetsang pakeng tsa batho. Motho o na le bolokolohi ba ho itokolla ha eba motho a sa une molemo setwalleng.

Matshwao a setswalle sa sebele ke afe?

- **Botshepehi** – ho ke ke ha eba teng setswalle se tiileng ha eba e mong a ntse a thetsa e mong. Re tshwanetse ho bolella ba bang hobaneng re batla setswalle sa bona, mme ba bang le bona ba tshwanetse ho ba le mabaka a hore hobaneng ba dumetse ho kena setwalleng seno le wena. Sehwai le sona se tlamehile ho tiisa hore se kgetha ditsebi tse nang le mangolo, tse sebetsang hantle ka mokgwa o babatsehang. Mokgwa o motle ka ho fetisia wa ho tseba hore na motho ya itseng a ka tshepuwa ke ho ya botsa batho ba kileng ba sebetsa le motho eo. Ba tla o fa bopaki ba nnete.
- **Tshehetso** – ho tshwanetse ho ba teng tshehetso e matla pakeng tsa batho le ho fihlella sepheo se itseng. Setswalle se ke ke sa tiya ha eba boitshwaro ba e mong ke ba motho ya iketsang mmampodi, ya sebedisang batho ba bang, kapa eo dikamano tsa hae le ba bang e leng tse kgwahlang. Boinehelo bo phethahetseng bo tlamehile ho ba teng ho bohole ho sa tsotellwe boholo kapa matla a hae.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Jenny Mathews, mophehisi ho tsa Pula Imvula. Ho tseba haholvanyane romella e-meile ho jenjonmat@gmail.com.

Manejara wa PROFESHENE POLASING

Kgatisong ya Pula Imvula ya Pudungwa-na re buile ka tshwaetso ya boetapele e le mosebetsi wa bohlokwa wa tsamaiso ya manejara kgwebong. Kgatisong ena, re tsepamisa maikutlo boitsebelong bo bophara boo manejara a tshwanetseng ho bo sebedisa kgwebong ya hae hore katleho e be teng.

Re tla sheba ka bophara hobane manejara o etsa ho fetang feela ho rala, ho hlophisa, ho kenya tshebetsong le ho laola. Tsepamiso ditabeng tsena e shebane le boitsebelo bo itseng, eseng mesebetsing ya tsamaiso.

Ha motho a qala kgwebo e kango temo, o nka boemo ba Motsamaiso ya ka Sehlohung wa Phethahatso (*CEO*), mme a qale ho tsamaisa kgwebo ka moraloo, tlhophiso, ho kenya tshebetsong le ho laola – mesebetsi ya tsamaiso. Ha a ntse a shebane le mesebetsi ya tsamaiso, *CEO* o boetse o tlameha ho akgela leihlo mesebetsing ya tsamaiso, e leng ho etsa diqeto, ho buisana le ba bang, ho kenya tjheseho, ho hokahanya, ho roma ba bang, ho hlakomela tsa tayo hammoho le ho etella pele.

Yena ka boyena jwalo ka monga thepa/manejara kapa *CEO* mohlomong ha a ele hloko mesebetsi ena ya tsamaiso. Le ha ho le jwalo, hore kgwebo e hole, le hore basebeletsi ba kgethwe, ho tshwanetse ho tsepamisa maikutlo mesebetsing ena.

Ha ho ntse ho kgethwa basebeletsi ba bangata, *CEO* e tla hlakomela hore basebeletsi ba bangata ba tla tshwanela ho hirwa, mme hona ho tla bopa lethathamo la bomanejara.

Ka kakaretso re ka re ho tla ba le mahato e meraro ya tsamaiso kgwebong. Ha kgwebo e ntse e hola, mohato wa pele wa bomanejara ba tla kgethwa e tla ba wa ba mola wa pele. Ke ba mohato o tlasetlase, mme hangata ba

bitswa bahlokomedi kapa diforomane kapa baetapele ba dihlopha. Ba kgethwa jwalo ho shebana le boima ba letsatsi le letsatsi ba ho kenya tshebetsong meralo le ho laola mehlodi e meng le ya batho e thusang kgwebo ho sebetsa hantle.

Qetellong, ha kgwebo e ntse e hola, mohato wa bobedi wa bomanejara o ka kgethwa, e leng bomanejara ba mahareng, ba tla beha leihlo ho a le mong kapa sehlopha sa pele sa bomanejara. Bana ba tla tsepamisa maikutlo haholo tabeng ya tlhophiso le taolo ya mehlodi. Bomanejara ba mahareng ba na le dithaetlele tse kang tsa Hloho ya Lefapha, Manejara wa Polasi, Manejara wa Feme, jwalojwalo.

Qetellong ho ka kgethwa bomanejara ba ka hodimo, ba dithaetlele tse kang tsa Motsamaisi wa Tsamaiso kapa Manejara wa Lefapha. Bomanejara ba ka hodimo ba a kgethwa, mme mmoho le *CEO* ba ikarabella ho shebana le ho rala, ho hlwaya le ho kgetha tse hahamalwang le tse nepahetseng, le mehato e loke-lang ho latelwa.

Ntle le boitsebelo bo bong bo hlakahlang, basebeletsi kaofela mehatong ena ba hloka boitsebelo bo menahaneng hararo ba tlatseso le bo qollehileng hore ba atlehe e le bomanejara mohatong ofe kapa ofe. Boitsebelo bona bo fupere boitsebelo ba kelello (*skills*), boitsebelo ba botho (*human*) le boitsebelo ba sethekgenike.

Boitsebelo ba kelello bo iponahatsa ha motho a kcona ho hlopholla, ho fuputsa le ho rarolla boemo ka mokgwa oo ho tla tlisetsa kgwebo ditholwana tse ntle nakong e telele. Bomanejara ba ka sehloohong ba hloka boitsebelo bo boholo ba kelello hobane boikarabelo ba bona ba motheho ke ho etsa meralo le ho hlophisa. Mmoho le *CEO* bomanejara ba ka sehloohong ba tlamehile ho nahana ka

bokamoso ba kgwebo – moo ba batlang hore kgwebo e ye teng. Ba tlamehile ho nahana ka ho ya pele ha kgwebo le ho rala dintho ka mokgwa o tla lebisa moo.

Boitsebelo ba botho bo kenyelletsa bokgoni ba ho utlwisa, ho fetola, ho etella pele le ho laola boitshwaro ba motho ka mong le tsona dihlopha. Bo boitsebelo bo kenyelletsa bokgoni ba ho buisana le batho, ho hokahanya, ho roma batho, ho kenya tjheseho bathong le ho sebedisa tayo. Boitsebelo ba botho bo hlakahala mehatong yohle ya bomanejara.

Ho hlakile hore ka baka la keketseho ya palo ya setjhaba le keketseho tlhokong ya dijo le ditshekamelo tsa batho tse ntseng di fetoha, Afrika Borwa mapolasing e tla hloka bomanejara ba boemo ba seprofeshene ba tla fepele tlhoko e ntseng e eketseha.

Boitsebelo ho tsa sethekgenike ke tsebo e ikgethiliheng ya mosebetsi le mekgwa e hlakahlang ya ho etsa dintho, ho hlophisa, ho kenya dintho tshebetsong le ho laola tshebetso nakong e kgutshwane, letsatsi le letsatsi. Mehlala e kenyelletsa tlhahiso e ikgethiliheng, boitsebelo ba ho bapatsa le ho sebetsana le tsa dikoloto/ditjhetele, e leng boitsebelo bo hlakwng haholo le bomanejara ba mola wa pele.

Bomanejara kaofela ba hloka mefuta ena e meraro ya boitsebelo, empa nako eo ba e sebedisang boitsebelong bo itseng ba tikoloh, mefuta ena e a fapano jwalo ka ha ho bontshitswe **Theiboleng ya 1**.

Theibole ya 1: Mefuta ya boitsebelo e hlakwng ke bomanejara.

**Manejara
ba ka
sehloohong**

**Manejara ba
mahareng**

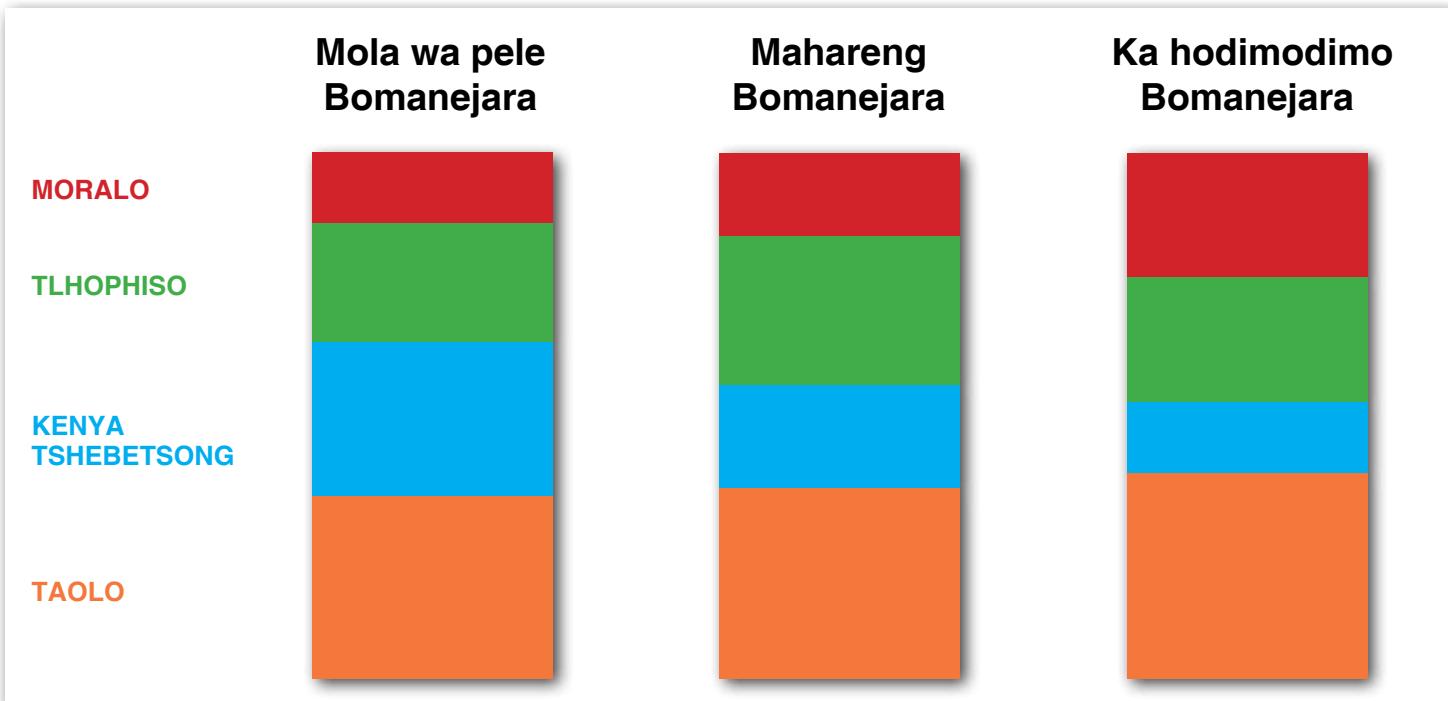
**Manejara
ba mola
wa pele**

**Boitsebelo
ba kelello**

Ba botho

Ba sethekgenike

Theibole ya 2: Nako e sebediswang ke bomanejara mesebetsing ya tsamaiso.

Mabapi le mesebetsi e mene ya tsamaiso, ba tsamaiso e ka sehloohong ba tshwanetse ho sebedisa boholo ba nako moralong le taolong, ba mahareng bona ba shebane le tlhophiso le taolong, ba mahareng bona ba shebane le tlhophiso le taolo, mme ba mola wa pele bona ba shebane le ho kenya dintho tshebetsong hammo ho le taolong. (**Theibole ya 2**).

Ha eba o ikemetse ka bowena, o tla tshwanela ho sebedisa boitsebelo ba kelello, ba botho le ba sethekgenike ka bowena hore o fihlelle katleho kgwebong ya hao. Ruri ona ke mosebetsi o boima haholo. Ha kgwebo ya hao e ntse e hola, mme o ntse o hira batho ba

bangata, hona ho tla fetoha hobane qetellong o tla hira bomanejara hore ba o thus.

Ha ho hlrophollwa tsamaiso, ho a hlaka hore mesebetsi ya tsamaiso/manejara (ho rala, ho hlaphisa, ho kenya tshebetsong le taolo) hammoho le mesebetsi ya tsamaiso, ke dintho tse ka ithutwang le ho ntshetswa pele ka kwetlisoo le ho sebediswa letsatsi le letsatsi mosebetsing. Hona ho ka etswa hoo qetellong tsamaiso e ka fihlellang boemo ba profeshene.

Hobaneng puisano ena ya tsamaiso? Ho hlakile hore ka baka la keketseho ya palo ya setjhaba le keketseho tlhokong ya dijo le ditshekamelo tsa batho tse ntseeng di fetoha,

Afrika Borwa mapolasing e tla hloka bomanejara ba boemo ba seprofeshene ba tla fepela tlhoko e ntseeng e eketseha. Nnete ena e tla dula e le jwalo, ebang o tshwere temo wena o le mong, kapa o molemipotlana kapa o sehwai se seholohadi. Ka baka lena, na o tseleng ya ho ba manejara wa seprofeshene polasing? 🌱

Ditaba tsena re di kumelwa ke Marius Greyling, mophehisi ho tsa Pula Imvula. Ho fumana lesedi le batsi romella e-meile ho mariusg@mcgacc.co.za.

Pula Imvula's Quote of the Month

Great things in business are never done by one person; they're done by a team of people.

~ Steve Jobs

Dijothollo tsa mariha tlasa nosetso – kgetha mokgwa o lokelang wena

Mokgwa wa nosetso ka motjhine ke mokgwa wa sehlooho wa nosetso tlha hisong ya dijothollo le dihlahisong tse ding tsa temo dikarolong tse ngata tsa Afrika Borwa. Mefutafuta ena e mengata ya dijothollo e kenyehetsang diserele tsa mariha, e fumanwa ka hara mekgwa e mengata e meholo ya nosetso mona Afrika Borwa.

Tsena di di iponahatsa ka metsi a bolokilweng matamong a maholo, nang le tsamaiso ya metsi a tsamaiswang ka dikanale kapa diforo tse isang metsi polasing e nngwe le e nngwe e hokahantsweng. Mohlala, dibaka tse hokahantsweng tikolohong ya Orange River di namela dihekthareng tse ka bang 222 000 moo ho sebediswang metsi a di-cubic mithara tse 2,365 ka selemo.

Metsi a imathelang feela, a bokellelweng matamong a manyane a poraevete hammoho le a tswang dinokeng a etsa tekatekano, mmoho le mekgwa e fapaneng ya nosetso, e fapanang pakeng tsa dipeipi tse tsamaiswang, le tsona difafatsi tlasa mobu, dipeipi tse hulwang, ho tsamaiswa ha mabidi hammoho le tsamaiso ka lebidi hammoho le di-centre pivot kapa dinosetsi tse nyane.

Dijothollo tlasa nosetso

Dijothollo tse fapaneng tse leng tlasa nosetso, tlasa dikema tse boletseng hodimo mona, di kenyehetsang poone, poone ya 'popcorn', koro, kgarese, dinawa tse ommeng, ditapole, soneblomo mabapi le peo ya lebasetero, soneblomo, soneblomo e tsamaiswang e le ngata bakeng sa kgwebo, dinawa tsa soya, matokomane, makgulo a fapaneng, lesere, dikhabetjhe, morara wa tafoleng, diapole le ditholwana tse ding, morara wa veine, morara o omisitsweng, ditholwana tsa difate tse hlohlorang mahlaku, hammoh le tse ding.

Kuno e fumanwang qetellong ha ho se ho ntshitswe tse ding mabapi le poone, koro, kgarese, dinawa tse ommeng le lesere, di batla di le tlase papisong le matokomane, dikhabetjhe, ditapole le merara. Ka hoo, sehwai se na le kgetho e batisi mabapi le dijothollo tse ka kenngwang phapantshong le diserele tsa mariha.

Phapantsho ya dijothollo

Phaello ka kakaretso ya sejothollo ka seng phapantshong e ikgethileng, e rerlweng, e tlamehile ho bapiswa ka sepheo sa ho bona ha eba ditjeho tsa tse kenngwang mobung nakong ya disaekelo tse ngata e feela e na le kelelo ka lehlakoreng la tjhelete. Ka Foreisetata e ka Borwa le Kaapa Leoya dibaka tsa sekema sa

Dinawa tsa phapantsho.

Dinawa tsa kidney phapantshong.

PHAPANTSHO YA DISERELE TSA MARIHA

nosetso di na le phapantsho e dulang e tswela pele ya poone, poone ya 'popcorn', le koro kapa kgarese jwalo ka ha ho etsahala lebatoweng la Taung dihleng tse ngata. Tlhahiso ya kgarese jwalo ka sejothollo sa cash e laolwa haholo ke kgaello ya bongata ba dikonteraka tsa phepelo ya dibaka tsa tlhahiso ya jwala Afrika Borwa.

Mohwang wa semela pakeng tsa sejothollo ka seng, ebang ke sa poone kapa koro, o ile wa tjheswa ka mora kotulo e ileng ya latelwa kapele ke ho phetholwa ha mobu, ho fafatwa twantshong le mahola hammoho le ho jala. Tiwaelo ena e bakile hore potassium e fetang dikilograma tse 100 ka selemo e tloswe mobung.

Diteko tsa mobu di bontshitse hore keketseho ya potassium ya sejothollo se hlahlamang, di hlokahale hape ka baka la tahlehelena ha nako e ntse e tsamaya. Keketso ya potassium, le hoja e le karolo ya manyolo e phahameng haholo ka theko, e qetelletse e bakile, mme e fokoditse tshekamelo ya poone ya 'popcorn' ho pshatleha kapa ho putlama pele ho kotulwa. Diphetho di fane ka keketseho ya ditone tse 1,5 ho isa ho tse 2 hekthara ka nngwe, e leng keketseho dikunong tsa poone tse nang le bongata bo lekaneng ba le mofuta o nepahetseng wa nitrogen e ileng ya sebediswa.

Dikuno tsa poone ya ditone tse 14,5 le tsa koro ya ditone tse 8 - 10 hekthara ka nngwe di ile tsa fihellwa selemong se le seng sa tlhahiso sebakeng se le seng sa nosetso ka pivot.

Dihwai tsa nosetso ka centre pivot di ile tsa qala ho kenya mokgwa wa minimum tillage diphapantshong tse fapaneng dilemong tse fetang tse 20 tse fetileng. Dihwai tse ding di sa tswa emisa ka ho tjhesa mohwang wa koro nokeng ya Orange River. Phapantsho ya

dinawa tsa soya le poone ke ntho e atileng haholo ho la KwaZulu-Natal tikolohong e hlokometsweng hantle ya minimum tillage. Tlhokomelo ya mohwang wa dimela e a fapanha ya ka tlelaemete le botebo le boleng ba ho phethola mobu le manyolo, e leng tse bang teng ha nako e ntse e tsamaya, e leng mebung e hlokometsweng hantle.

Keketseho ya mohwang wa dimela phapantshong ya dinawa tsa soya le koro kapa poone le koro ruri e ka nna ya eba qaka moo e leng feela diplantere tse ntle, tse matla, ka ho fetisisa di ka sebetsang mohwaning o boima, o sa pshatlehang pakeng tsa dijothollo tsa nako tsohle phapantshong e etswang habedi ya dijothollo ka selemo. Tsamaiso ya boemo bo tjeena e kgannetse dihwai ho kgutlela mokgweng wa ho tjhesa o ka fanang ka pheko ya kapele empa o ke keng wa tsharella nakong e telele.

Tharollo bothateng ba mohwang o mongata haholo ke ho etsa dibeile tsa poone, koro kapa kgarese pakeng tsa diphetohlo tsa dijothollo. Ka dikgeo tse kgutshwanyane tsa ho jala lenaneong la habedi la dijothollo, ho tlamehile hore ho be teng sebaka se seholo sa pokello ya dibeile hore mosebetsi o etswe nako e sa le teng. Pivoteng ya dihekthara tse 60, hona ho bolela ho tloswa ha ditone tse 300 ho isa ho tse 480 tsa mohwang wa koro kapa poone hekthara ka nngwe ka selemo. Ha nako e ntse e tsamaya, hona ho tla qetella ka tahleheloa e kgolo ya menontsha ya bohlokwa ya semela. Dihwai tse etsang manyolo ka masala ana le ho ala hona hape masimong a pivot di ka fihlella ho fetang palohare ya ditone tse 16,5 hekthareng ka nngwe tsa poone le ditone tse 10 hekthara ka nngwe tlhahisong ya koro.

Boholo ba mapolasi a mangata kapa mesebetsi e mengata ya temo, ho teng dipivot tse fetang e le nngwe. Ha eba dipivot e le tse lekaneng, mokgwa wa phapantsho o kenyang sehla sa ho tlhela mobu o sa phetholwe, ebang ke mariha kapa lehlabula, ho ka ba le molemo kgatellong e leng teng ya tlhahiso mononong le tswelopeleng ya porofaele e ntlatfetseng ya mobu le ho phetholweng ha mobu. Ho boetse ho fa tsamaiso monyetla wa ho etsa moral o ntlatfetseng mabapi le ho phalla ha mosebetsi le ho fokotsa dithhoko tsa matsete a dulang a eketseha diterekereng tse kgolo le disebedisweng tsa temo.

Tse ding tse ka shejwang

Moralo o hlokahalang tlhahisong ya dijothollo tsa mariha o boetse o tlamehile ho ela hloko lenaneo la nosetso le hlokahalang sejothollong ka seng se sebedisang SAPWAT kapa mananeo a mang a thusang sehwai ho rala nosetso e hlokahalang ka letsatsi ka leng kapa saekele ya tshebediso e ntle ya metsi a sejothollo e angwang ke sekghala sa tahleheloa ka phofodi, e leng mathata a leng teng lebatoweng la hao la tlhahiso.

Moralo o boetse o tlamehile ho kenyelsetsa paterone ya tshebediso e tlase haholo ya ditjeho kapa sekghala sa ditjeho tsa Eskom bosiu, ho boloka ditjeho tsa motlakase. Lenaneo le nepahetseng la taolo ya mahola le ka mnang la hola ho ya ka dijothollo tse jalwang mokgweng wa phapantsho ya dijothollo le tlamehile ho shejwaa le ho sebediswa.

Qetelo

Ho hlakile hore moraloo wa lenaneo la phapantsho ya dijothollo pivoting e le nngwe o bonolo haholo ho feta moraloo wa sehwai se nang le dipivot tse sebetsang di le hlano kapa ho feta lebatoweng la tlhahiso ya tse ngata, tse fapaneng, tse nyane. Maemong ana, ho kennwa ha lesere le makguloo a mang, haholoholo moo mehlape e menyane kapa e meholo e tswakantsweng disaekeleng tsa moraloo wa nako e telele, ho ka ba molemo haholo. Lesere kapa dikarolo tse ding tsa makguloo saekele, ho ka thusa ho bopa monono wa mobu le popeho ya wona le ho nka kgatello e jerweng ke tsamaiso, e leng saekele e matla, ya nako tsohle ya dijothollo.

Kgetho di teng tse ngata tse ka etswang, ho hlokahala feela hore motho a ikgethele mokgwa o lokelang bomanejara ba polasi ka nngwe, mmoho le lebatowa ka ho ikgetha ha lona, tlelaemete le boteng ba mebaraka ya bareki, dikoporasi kapa dikoporasi tse sebetsang mmoho, tse tshehetsang le ho reka dihlahiswa tseo o rerileng ho di hlahisa haufi le wena. Ke phetho, ke tu!

Kotulo yohle ya sejothollo ka seng phapantshong e rerilweng, e tlamehile ho bapiswa ho bona ha eba ditjeho tsa tse kennwang mobung nakong ya disaekeleng tse ngata e na le molemo lehlakoreng la ditjhelete.

Ditaba tsena re di kumelwa ke molemi ya beileng meja fatshe.

PHAPANTSHO:

Fumana tekatekano e dulang e fetoha

Phapantsho e ka hhaloswa e le leqheka le dulang le fetoha ho kenya tshebetong dihlahiswa tse ding kgwebong ya temo ka sepho sa ho fokotsa kotsi ya ho nyopa ha ikonomi kgwebong e le nngwe kapa tse mmalwa.

Mohatong wa molemi e monyane moo tshireletso ya dijo e sa ntsaneng e le ntsha ya motheo, hona ho ka nna ha bolela temo e kopantseng dijothollo tse ka rekiswang mmoho le motswako wa mefuta e fapaneng ya mehlape kapa dikgoho. Tlhahiso e tla thusa lelala ka kgetho e batsi ya menontsha le ho bopa tekatekano e lekaneng ya mefuta e fapaneng ya di-carbohydrate le diprotheine tse tswang di-jong tse fapaneng tseo o ithahisetsang tsona. Tse ngata tse sa hlokahaleng di ka nna tsa rekiswa ho fumana tjhelete le ho qapa mosebetsi wa ho kena kgwebong ya temo.

Afrika jwalo ka kontinente, menyeta e mengata ya kgwebo e fumanwa mabatoweng a temo moo pula ya selemo e leng 500 mm ho isa ho 1 000 mm moo phapano e ka bang pakeng tsa pula ya diperesente tse 17% ho isa ho tse 22%.

Dihwai tse mahareng le tse kgolo tse tshawrellang kattlehong ya ditjhelete di tla kopana le diphephetso tse fapaneng nakong e tleng. Phapantsho e tla tswela pele ka mokgwa o nammeng haholwanyane e leng moo ho tla hlokahala ho etsa tekatekano dikotsing tsa tlhahiso le tsa ditjhelete tse amanang le mesebetsi e leng teng, e seng e na le botsitsa.

Tekanyetso ya mehlodi

Phapantsho e se ke ya etswa feela ntle le mabaka, empa e etswe ka ho qala ka ho etsa tekanyetso e le bokgoni ba ho hlahisa dihlahiswa tse ding. Ditshenyehelo tse kgolo mosebetsing o motjha di ka nna tsa beha mosebetsi o motjha wa kgwebo ka mosing.

Nosetso mebung ya bokgoni bo phahameng, haufi le dibaka tsa boaho ba batho kapa ditoropo tse kgolo, e fana ka menyeta e mengata e kang ya tshebetso ka lebese, tlhahiso ya kase (tjhise), tshimo ya mmaparaka, tlhahiso ya nama ya kgomo makgulong, dijothollo tse fapaneng hammoho le mesebetsi e mengata e kgonahalang temong.

Dihwai tse seng di di le tsebo di se di tseba motswako wa mesebetsi e fapaneng e loketseng masimo a tsona, monono wa mobu, le bohole ba mebaraka le maemo a tlaemete nakong e telele. Ha eba ho se ho le teng tswakanyo ya dijothollo tsa lehlabula le tsa mariha, mehlape le mesebetsi ya boleng e kenyelleditsweng, e tla ba mohlomong ha lenaneo le se le phethahetse.

Mapolasi a mangata a ileng a shevana haholoholo le tlhahiso ya poone mokgweng wa sejwalejwale wa temo a se a entse phapantsho

ya dijothollo ka dinawa tsa soya, soneblomo, mabele, dipatata, matokomane le koro kapa kgarese dibakeng tse loketseng ka ho sebedisa mokgwa wa pabaloo wa temo. Masimo a ka nna a tlholwla a sa phetholwa ka ho sebedisa dijothollo tse ka rekiswang kapele le mekgwa e thusang hore karolo ya masimo e dule e na le mongobo o lekaneng e le hore dikarolo tsena di ka jalwa ka nako kapa pele disaekeleleng tsa komello. Ntsha ya mohlape wa nama ya kgomo e kgema mmoho mapolasing a maholo a poone.

Ditheko tsa laolang tsa dijothollo tse fapaneng di laola mefuta ya dijothollo tse ka kenngwang.

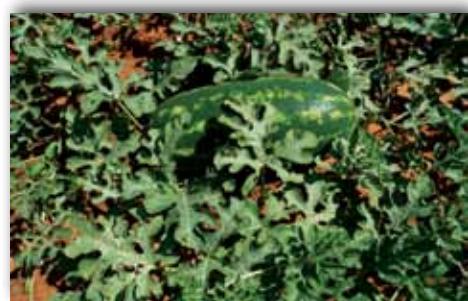
Mekgwa e fetohang ya tlhahiso ya sejothollo se le seng ke mokgwa o mong wa phapantsho o fokotsang kotsi ya sejothollo se ka senyang kgwebo ho-ya- ho-ile. Dilemo tsa komello di sentse dikarolo tse kgolo tsa temo ya sejothollo se le seng dilemong tsena tse leshome tse fetileng. Le ha ho le jwalo, ka kakaretso mabatoweng a tlhahiso ya poone moo ho sebediswang mokgwa wa pabaloo ya mobu, dihwai di bona ho le molemo ho tsepamisa maikutlo tabeng ya ho sebetsana hantle le sejothollo se le seng feela. Mefuta e ntlaufitsweng ya peo mabatoweng a temo a Kroonstad, e leng ya poone ya tlhahiso e phahameng, e jetsweng morao haholo, a fumane kuno ya ditone tse 7, 8 hekthara ka nngwe. Hona hape ke mokgwa o mong wa phapantsho kgwebong eo haholoholo e leng ya kgwebo temong ya poone, e leng yona e jalwang ho-ya- ho-ile.

Ditheko tsa laolang tsa dijothollo tse fapaneng di tla laola hore na ke dijothollo dife tse ka kenngwang ka kattleho moralong wa hao wa phapantsho ya dijothollo. Phapantsho ya dijothollo hajwale e tadingwa e le e nngwe ya dintsha tsa bohlokwa ka ho fetisia tabeng ya ho hlahisa hlooho tjheleteng hammoho le tabeng ya ho bopa monono wa mobu, ho sebedisa disebediswa tse fapaneng tsa hao, le ho sebedisa lenaneo le tsitsitseng la taolo ya mabola dijothollong tse ntseng di fetoha.

Motjha wa ditheko tsa thepa

Ditheko tsa bokamoso tsa poone ho Safex mabapi le Phupu 2019 di ka etsa R2 640 tone ka nngwe pooneng e tshweu kapa e tshehla. Ditheko tsena le tsa ka moso tsa soneblomo di etsa R5 210 ha tsa nawa tsa soya e le R4 880, e leng ho ka etsang 10% ka hodimo ho ditheko tsa dilemo tse leshome tse fetileng.

Ho hlakile hore ke kgonahalo e phahameng ka ho fetisia hammoho le mebu e hlokometsweng hantle tse tla tlisa tlhahiso e ntle, le phaelo dijothollong kaofela dihleng tse mmalwa tse tleng. Phetoho efe kapa efe phapantshong e tlamehile ho lekanyetswa theko ka hloko ka ho sebedisa di-tshakamelo tsa ditheko, e leng tsa Safex. Mabapi le dihwai tse tsetetseng haholo diterekereng tse

Fokotsa kotsi ya tahleheloa ya ikonomi ka ho fapantsha.

kgolo le metjhineng, mohlomong di iphumana di tlamelletswe dipateroneng tsa hajwale tsa tlhahiso dilemong tse mmalwa tse hlahlamang.

Mesebetsi ya keketso ya boleng

Poone e ka sebediswa ho eketsa boleng ka ho fepa diphoofolo tse tlositsweng letsweleng, diphoofolo tse fokolang tsa nama, dinku kapa mesebetsi ya kolobe, e kang ya tlhahiso ya mahe, e leng ya tse ding tse ka etswang. Keketso ya boleng pooneng ka ho kgelohela mesebetsing e kang ena ke taba e lokelang ho hlophollwa ka hloko ka ha hona ho ama tjhelete e ngata. Boitsebelo ba tsamaiso ya mesebetsi ena hore phaelo e be teng, ke boitsebelo ba dilemo tsa ngata.

Qetelo

Nahana ka phapantsho emp a eba sedi haholo qetong ya mosebetsi oo o tla tsetela ho ona.

Ditaba tsena re di kumelwa ke molemi ya beileng meja fatshe.

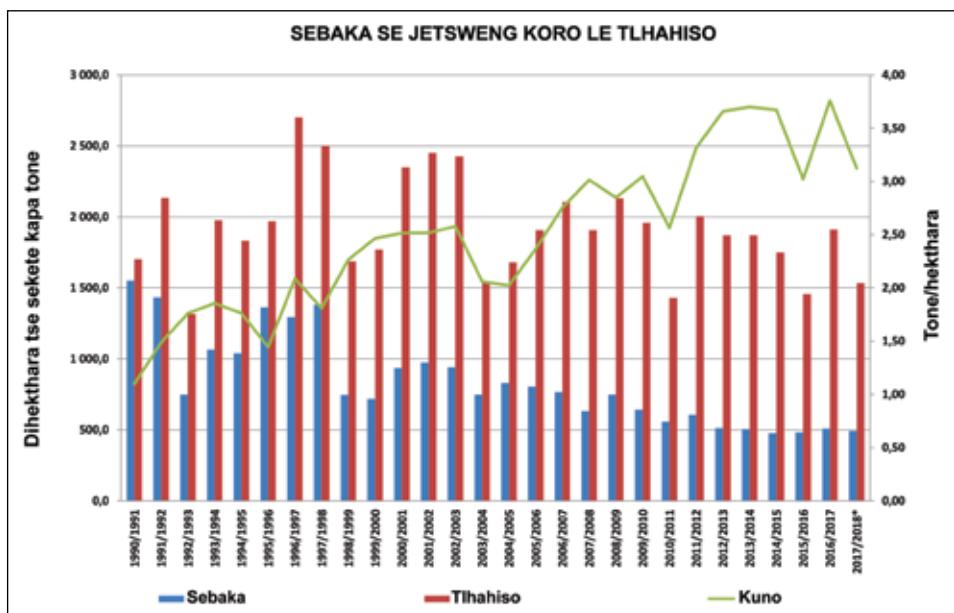
DISERELE TSA MARIHA DI ATAMETSE...

Ditaba tsena di fana ka tjhebokakaretso de kgutshwane ya ka moo selemo sa mmaraka sa 2018/2019 se shebalang ka teng mabapi le kgarese tlahisong, phepelong le tlhokong ya yona.

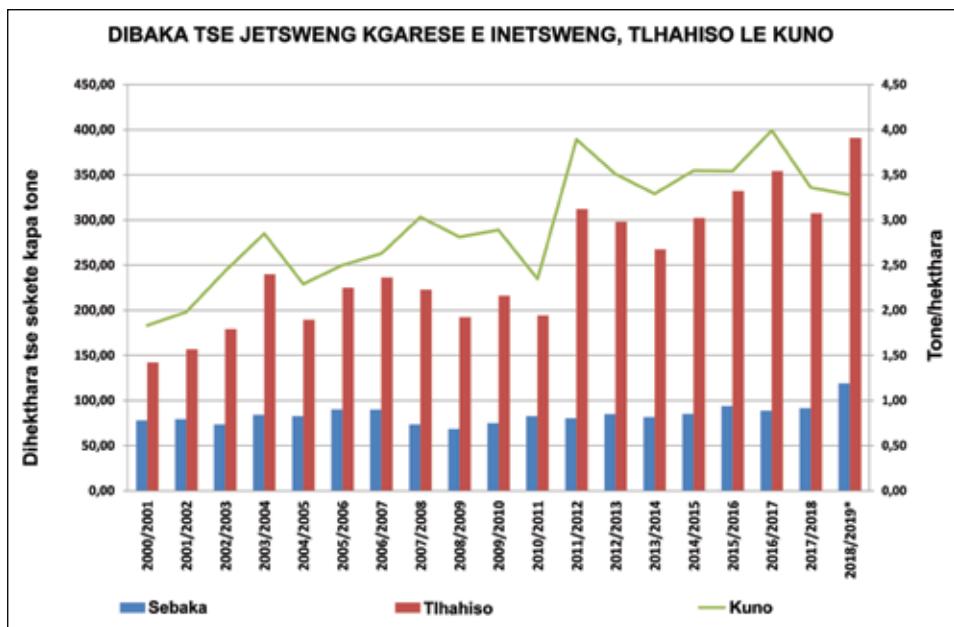
Tlhahiso ya koro ya selehae

Ka dilemo, sebaka se jalwang koro se nnile sa fokotseha ka baka la phaello e fokotsehang. Le ha ho le jwalo, ditekanyetso tsa sejothollo di bontsha hore sebaka se jetsweng koro se tla eketseha ho tloha dihekthareng tse 491 600 selemong sa 2017/2018 ho ya ho 508 350 selemong sa 2018/2019 (**Kerafo ya 1**).

Kerafo ya 1: Tlhahiso ya koro le dibaka tse jetsweng Afrika Borwa.

Kerafo ya 2: Tlhahiso ya kgarese le sebaka se jetsweng Afrika Borwa.

Mohlodi: Grain SA (2018)

Tlhahiso e lebelletsweng ya koro e rekiswang ke ditone tse ka bang dimilione tse 1,808 sehengl se setjha, moo kuno e leng ditone tse 3,363 ditone hekthara ka nngwe. Tlhahiso e lebelletsweng Kaapa Bophirimela ke ditone tse 890 4000, ena ke keketseho ya diperesente tse 51,7% ho tloha selemong se fetileng sa mmaraka, mmo ho theoha dibakeng tsa tlhahiso e bileng ho tloha dihekthareng tse 326 000 ho isa ho tse 318 000. Foreisetata e boontsha keketseho ya 31% ho tloha dihekthareng tse 80 000 ho isa ho tse 105 000, moo tlhahiso e lebelletsweng e leng ditone tse 367 500.

Phepelo kaofela ya koro e shebelwa pele ditoneng tse 3 951 724 selemong sa mmaraka

sa 2018/2019, ho kenyelletswa thepa e bulang ya ditone tse 731 624 ka la 1 Mphalane 2018, tsamaiso kgwebong e tla ba ditone tsa dimilione tse 1,81, koro e romellwang e tswa ka ntle e lekanyetswang ditoneng tsa dimilione tse 1,4.

Kaofela **tlhoko** ya koro e shebelwa pele hore e tla nne e eme e le jwalo ka sehleng se fetileng, e leng ditoneng tsa dimilione tse 3,3. Hona ho kenyelletswa ditone tsa dimilione tse 3,180 tse ilo sebediswa ho jewa ke batho le ditone tse 3 000 tse ilo jewa ke diphoofolo. Bongata bo shebelwang pele thomel-long ka ntle ho naha, ditone tse 35 000 tsa dihlisiswa tse sebeditsweng le ditone tse 80 000 tsa koro bakeng sa sehla se setjha.

Mohato o shebelwang pele wa **thepa ya ho kwala** ka la 30 Loetse 2019 o lekanyetswa ditoneng tse 626 624; bongata bo seng bo sebeditswe e leng ditone tse 625 250 ka kgwedi, hona ho emetse mehato ya thepa matsatsing a 72.

Tlhahiso ya kgarese ya selehae

Papisong le selemo sa mmaraka sa lemo se fetileng, sebaka se kotutsweng se lebelletswe ho eketseha ho tloha dihekthareng tse 91 380 selemong sa 2017/2018 ho ya ho tse 119 000 selemong sa 2018/2019 (**Kerafo ya 2**). Tlhahiso e boetse e lebelletswe ho eketseha haholo ho tloha ditoneng tse 307 000 ho isa ho tse 390 840 sehleng se setjha, ka kuno ya ditone tse 3,28 hekthara ka nngwe.

Thepa e bulang ka la 1 Mphalane 2018 e bile ditone tse 199 000, re lebelletse ditone tse ka bang 19 000 tse theohileng ka la 1 Mphalane 2019. Thepa e tswang ka ntle selemong sa mmaraka sa 2018/2019 e lebelletswe ho theoha ho fihlela ho letho papisong le ditone tse 13 000 sehleng se fetileng.

Mabapi le **tlhoko**, boholo ba kgarese e inetsweng bo sebedisetswa dijо Afrika Borwa moo karolo e nyane feela e leng ya phepo. Kgarese mabapi le dijо e lebelletswe ho eketseha selemong sa mmaraka sa 2018/2019, ho tloha ditoneng tse 300 000 ho isa ho tse 333 000, moo kgarese ya phepo e tla tloha ditoneng tse 7 000 ho isa ho tse 11 000.

Thomello ya kgarese ho ya ka ntle ho naha e eme ho letho ha thomello ya ka ntle ya sehlisiswa sa kgarese e lebelletswe ho eketseha ho tloha ditoneng tse 18 000 ho isa ho tse 20 000. Thepa e qetelang e shebetswe pele hore e tla fokotseha ho tloha ditoneng tse 179 900 ho ya ho tse 128 200 ka la 30 Loetse 2019, e leng ho tla etsa 86% ka hodima dithlоко tse tsamaiswang, tse akaretsang matsatsi a 42.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Ikageng Maluleke, Moikonomi e Monyane, Grain SA. Ho fumana lesedi le batsi, romella emeile ho lkageng@grainsa.co.za.

Qhelela hole sera sa LEHOLA

Dihwai tsa dijothollo di na le sera se itotobatsang nakong yohle ya se hla sa kgolo. Sera sena ke lehola. Re sebedisa mekgwa e mmedi ya sehlooho tekong ya ho thibela sera sena dilemong tshole, e leng ka taolo ya metjhine le ya dikhemikhale.

Ditabeng tsena re tla ke re shebe taolo ka dikhemikhale, mme ka ho qolleha re shebe tshebediso ya dibolayalehola ha di se di hlhelletsle le ho iponahatsa dijothollong tsa rona.

Dibolayalehola tse hlhelletseng di supa tshebediso ya dikhemikhale tse tla nka mohato kgahlanong le mahola ha a se a metse mobung. Mohatong ona, mahola a se a ntse a monya kganya ya letsatsi le ho fetisetsa matla ana a monngweng kgolong e potlakileng ya lekgabe le letala. Hona ho tla ba le sekgaahlha se sebe dijothollong tsa rona ka ha mahola ana a tla phehisana kgang le menontsha e le meng; ke ka baka lena ho leng hlokolosi ho a tjhesa ka tshebediso ya ho afafatsa pele a tswa taolong.

Ho molemo hofafatsa e sa le pele. Dibolayalehola tse sebediswang ha mahola a se a le teng di lwantshana le mahola ha mahola a se a le teng. Hona ho bolela hore re batla kopano e ntle ya marothodi a ho fafatsa mahlakung a mahola. Ka mantswe a mang, re batla hore khemikhale e mamarele mahlakung a mahola hore tjhefo e ngata e monngwe ke semela haholo ka moo ho kgonahalang ka teng ho a fedisa.

Ela hloko

Ha ho fafatswa ka dikhemikhale mahola a seng a le teng, tsa bohlokwa tse lokelang ho elwa hloko ke tsena tse latelang:

Moya

Taba ya bohlokwa ka ho fetisisa nakong ya ho fatake hore tsatsing la ho fafatsa moya o be monyane kapa o se be teng ho hang. Moya o mongata haholo o tla ba le kgahlamel e mpe mabapi le ho amana kapa ho thetsana ha khemikhale le mahola. Hona ho bakwa ke ho fefoha ho tla ba teng.

Ho fefoha ha dikhemikhale ho bolela hore o tla ba le bothata ba leswe le tla ama dijothollo tse haufi, tseo sepheo e neng e se ho di fafatsa. Hopola hore ho teng dibolayalehola tse ikgethileng, tse sebediswang ha mahola a se a le teng, tse ka sebediswang dijothollong tse itseng.

Leihlong la bophelo bo bottle, ke kotsi hape ho fafatsa nakong eo maemo e leng a moya o fokang ka ha khemikhale e ngata e fofa moyeng, eo ha e ka hengwa e ka bakelang batho kotsi. Eba le tiisetso ya hore o sebedisa diaparo tse nepahetseng tsa ho itshireletsa nakong ya ho sbetsana le dikhemikhale, ho sa tsotrellehe maemo a moya. Hona ho kenyelelsa seitshireletsa sa ho hema, tse rwalwang matsohong le tse tshireletsang mahlong.

Maemo a lehodimo

O hloka letsatsi le hlakileng hantle, le se nang pula, nakong eo o fafatsang ka dikhemikhale tsa ha mahola a se a hlahile. Taba ena e bohlokwa hore o e hopole kgahlanong le ditjhefo tsa mahola, e leng tsa pele mahola a hlaha, e leng moo

CONTROLLED

Mahola a se a laotswe hantle masimong ana, mme hona ke letshwao la tsamaiso e ntle.

NOT CONTROLLED

Mahola a sa laolweng a utswa menontsha ya sejothollo se senyane.

pula e tla thusa ho monya dikhemikhale mobung. Letsatsing le tjhabileng hantle, mahola le ona a morolo ho monya kganya ya letsatsi le yona menontsha, mme ka baka lena, ha khemikhale e amana le mahlaku e monngwa ka potlako.

Sekgahla sa metsi le boholo ba marothodi
Honha ho tla laolwa feela ke mofuta wa khemikhale eo o e sebedisang, e leng taba ya bohlokwa haholo ho buisana le morekisi wa hao wa dikhemikhale, le ho mmotsa ka kgothaletso ya hae mabapi le motswako wa khemikhale, e leng bongata ba metsi a tla hlakahala. Ka kakaretso, hanagata o ka rata ho sebedisa dilithara tse ka bang 150 hekthareng ya metsi ka hofafatsa hasesanyane. Ka ho etsa tjena, o tla kgona ho etsa marothodi a manyane, e leng moo o tla eketsa khemikhale ya hao semeleng.

Lebelo la terekere

Hangata motho o rata ho sebetsa ka lebelo le sa fetoheng. Ha o etsa metako/calibration ya sefafatsi, motheho wa hao o laolwa ke lebelo le itseng, le tla laolwa ke boemo ba masimo a hao. Leka ho qoba taba ya ho fetola lebelo lena ka ha le ka qetella le fetola sekgahla sa tshebediso ka kakaretso. Lebelo la 10 km ka hora ke le bonolo, le sa potlakang haholo kapa le monyebe haholo, mme le nolofatsa mosebetsi wa ho etsa ditekanyetso tsa hao.

Tsa tlatsatso

Keletso ke ho sebedisa sekgomaretsi nakong eo o sebedisang tjhefo ya ho bolaya mahola a seng a le teng. Sena ke setlatsetsi seo o se tswakang le motswako wa hao wa khemikhale. Setlatsetsi sena

Bahlophisi

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

46 Louw Wepener Street
1st Floor
Dan Pienaar
Bloemfontein
9301
► 08600 47246 ◀
► Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MOHLOPHISI YA KA SEHLOHONG

Jane McPherson
► 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

MOHLOPHISI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

MORALO, TLHOPHISO LE HO PRINTA

Infoworks
► 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz

PULA/IMVULA E FUMANEHA KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho,
English, Afrikaans, Setswana,
Sesotho sa Leboa, Sezulu le Seqhotsa.

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi

BAHOKAHANYI BA NTSHETSOPELE

Johan Kriel
Foreisetata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ◀ Dimakatso Nyambose

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ◀ Smangaliso Zimbili

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 907 5040 ◀ Sydwell Nkosi

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Dundee)
► 082 650 9315 ◀ dundee@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8069 ◀ Nkosinathi Mazibuko

Luke Collier

Eastern Cape (Kokstad)
► 083 730 9408 ◀ goshenfarming@gmail.com
► Ofisi: 039 727 5749 ◀ Luthando Diko

Liana Stroebel

Western Cape (Paarl)
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8057 ◀ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ◀ dutoit@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8038 ◀ Lebo Mogatlanyane

Sinelizwi Fakade

Mthatha
► 071 519 4192 ◀ sinelizwifakade@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8077 ◀ Cwayita Mpotyi

Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.

THIS PUBLICATION IS
MADE POSSIBLE BY THE
CONTRIBUTION OF
THE MAIZE TRUST

Qhelela hole sera sa lehola

O batla letsatsi le hlakileng, le se nang pula ha ofafatsa dikhemikhale peong e metseng.

Tekanyetsa ya metsi le boholo ba marothodi di tshwanetse ho kgema mmoho le dikgothaletsa tsa moemedi wa hao wa tsa dikhemikhale.

Ho boholoka ka ho fetisisa hore ho be le moyo o moyane kapa o siyo ho hang letsatsing leo oafatsang ka lona.

se thusa khemikhale ho 'kgomarela' mahlakung a mahola ho fihlella sephetho se setle. O lokela ho ikopanya la moemedi wa tsa dikhemikhale mabapi le kgetho e ntleya sekgomaretsi se sebetsang hantle le dikhemikhale tseo o ilo di sebedisa. Sekgomaretsi sena se boetsa se tla thusa khemikhale ho itshwareletsa ka thata mahlakung le ha pula-nyana e ka na ka mora ho fafatsa.

Dikhemikhale tse ka sebediswang

Jwalo ka ha re boletse hanyane qalong, etsa bonnate hore o sebedisa dikhemikhale tse nepahetseng sejothollong se nepahetseng. Dikhemikhale tse ding ha di sebetsa dijothollong tse itseng, mme maemong a mang, di ka nna tsa fedisa dijothollo tsa hao kaofela. Etsa bonnate hore o ikopanya le moemedi wa hao wa dikhemikhale hore o fela o sebedisa dikhemikhale tse nepahetseng ho fihlella sephetho seo o se batlang.

Sephetho

Ela hloko ka mehla hore se etsahalang masimong a hao ke sefe. Mahola a ka hola ka potlako e kgolo, mme a ka baka tshenyu e mpe haholo kunong ya hao ha eba o sa hlokomele. Ka mehla eba le bonnate hore o dula o lhahloba kgafetsa nakong yohle ya sehla ka sepheo sa hore o qhelela sera ka thoko. Mosotho o re, mmesamohlwane ha a panye!

Ditaba tsena re di kumelwa ke Gavin Mathews,
Kgau Tsamaisong ya tsa Tikoloho. Ho tseba haho-
lwanyane romella e-meile ho gavmat@gmail.com.